

В.В.Ададуrow*

**КОНЦЕПЦІЯ ТРЬОХ ПОЛЬСЬКИХ КОРОЛІВСТВ РОЛАНДРА
ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЮ ДОКТРИНОЮ
ФРАНЦУЗЬКОГО УРЯДУ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1812 р.**

Мовою оригіналу та в українському перекладі публікується меморандум французького «політичного письменника» Роландра, який на початку війни 1812 р. запропонував своєму урядові відновити Польщу як конфедерацію трьох королівств – Познанського, Литовського та Волинського. Зіставлення пропозицій Роландра з деклараціями та реаліями політики Франції щодо польського питання показує, що, порівняно з урядовими публіцистами доби Наполеона I, саме цей, на перший погляд малозначущий, автор зумів найповніше збагнути інтереси та принципи політики французького імператора у Східній Європі.

Поділи Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. не лише змінили долю поляків, литовців, українців, білорусів, які мешкали на території цієї велетенської, різноманітної за звичаями, мовою, віруваннями країни, але й залишили глибо-

---

* Ададуrow Вадим Валентинович – канд. іст. наук, доцент кафедри загальної історії Українського католицького університету (Львів), майстер-дослідник Практичної школи вищих досліджень (ЕРНЕ), Паризький університет (Сорбонна).

кий слід в ідейному та політичному житті тогочасної Європи. В оцінці більшості інтелектуалів того часу, поділи Польщі були прикладом аморальної політики, яку, усупереч основоположним принципам Просвітництва – «природних прав людини» та «суспільного договору», – здійснювали одіозні монархи Росії, Пруссії й Австрії. Типовий вихованець цього, наснаженого ідеями Вольтера, Шарля-Луї Монтеск'є, Жана-Жака Руссо, інтелектуального середовища, французький генерал Наполеон Бонапарт ще 1796 р. оцінив поділи Польщі як «акт несправедливості, котрий не має права на подальше існування»¹. У 1804 р., уже будучи першим консулом Французької республіки, Бонапарт заявив: «Поляки завжди були друзями Франції, і місія помститися за них випала саме мені. В Європі ніколи не буде стабільного миру, допоки Польське королівство не буде відновлене в його давніх межах, у цілковитій єдності. Терпець... Якщо я проживу ще 20 років, я, можливо, змушу Росію, Пруссію й Австрію повернути провінції, які вони тричі поділили між собою»². Неодноразово повторюючи цю думку на протязі своєї стрімкої політичної кар'єри, Наполеон проте вважав доречним маскувати нею власне прагнення до світового панування, на шляху до якого стояли держави, які поділили Річ Посполиту.

У 1811 р., після блискучих перемог над Пруссією й Австрією, імператор французів, король Італії, протектор Райнської та посередник Гельветичної конфедерації Наполеон I мав усі підстави вважати головною перешкодою на шляху до своєї мети Російську імперію³. Відтак, намагаючись подати зрозуміле загалу витлумачення причин війни 1812 р., Наполеон назвав її «польською», указуючи, що метою є звільнення земель колишньої Речі Посполитої з-під деспотичної влади «московських варварів»⁴. Наскільки сильним був вплив цього ідеологічного пояснення на усвідомлення вояками «Великої армії» політичних завдань військової кампанії 1812 р. свідчить те, що коли Наполеон, не зупинившись на східному кордоні колишньої Речі Посполитої, пішов далі, на Москву, вони почали висловлювати своє невдоволення, не розуміючи куди й для чого їх ведуть. На хронологічному рубежі серпня, який відповідав географічному рубежеві Дніпра, у військах поширився колективний страх перед невідомою, з ворожим населенням Московією, який відбився на сторінках рапортів французьких генералів своєму імператорові⁵. 21–22 серпня, після битви під Смоленськом, маршал Луї-Ніколя Даву та дивізійний генерал Юзеф Понятовський намагалися переконати Наполеона не йти далі, а навпаки – укріпитися й розширитися на флангах до Чорного та Балтійського морів, утім їхні зусилля виявилися марними⁶.

Однією з причин того, що у справжніх намірах Наполеона було важко зорієнтуватися навіть наближеним до нього політичним і військовим діячам, стала небезуспішна пропагандистська кампанія, яка вживлювала у свідомість європейців уявлення про шляхетну мету походу в Росію, що нею буцімто була незалежність Польщі. Напередодні та під час війни 1812 р. ціла когорта не позбавлених літературного хисту публіцистів, які воліли називати себе «політичними письменниками» (*écrivains politiques*)⁷, і були попередниками політологів чи спеціалістів із PR-технологій пізнішого часу, не полишала повторювати, що головною турботою французького імператора є безпека Європи, якої неможливо досягнути без створення могутнього бар'єру супроти намірів «азійських дикунів» накинути рабське становище «цивілізованим європейським націям». Постійно нагадуючи про сумну долю Польщі, вони переконували громадськість, що відбудова цієї держави в межах до поділів Речі Посполитої може стати ефективним геополітичним бар'єром супроти російської агресії. Більшість із-поміж цих письменників працювала на безпосереднє замовлення Наполеона, який був таким чином ідейним натхненником і цензором їхніх творів.

У період підготовки до війни 1812 р. імператор французів відзначив своєю увагою чотирьох публіцистів, які зуміли майстерним чином приховати прагнен-

ня свого володаря до всевітнього панування за мереживом красивих слів про прагнення повернути свободу народам, які поневірялися в «московському ярмі». Ідеться про Луї-Ніколя Леклерка, Шарля-Луї Лезюра, Жана-Габріеля де Монґаяра й Міхала Сокольницького, кожен з яких зробив вагомий внесок в обґрунтування та популяризацію ідеї відбудови «історичної Польщі» як бар'єру західної цивілізації на Сході.

Найвідоміша праця таємного радника Наполеона з питань зовнішньої політики графа Ж.-Г. де Монґаяра побачила світ восени 1812 р. й мала прикметну назву «Друга польська війна, або Роздуми про громадський мир на континенті та морську незалежність Європи»⁸. Автор підкреслював, що війна супроти Росії є «боротьбою цивілізації з варварством», а імператор французів «репрезентує на полях битв усі цивілізовані нації». Щоб гарантувати їх безпеку, граф уважав за необхідне закрити для Росії «східні та південні двері Європи», тобто позбавити її виходу до морів шляхом відокремлення від цієї держави «Литви, Курляндії та Лівонії на півночі, Волині, України, Нової Сербії та Криму – на півдні». Ці землі він пропонував приєднати до відновленого в межах від Балтики до Чорного моря та Дніпра Польського королівства, яке таким чином стало би «Великим муром Європи»⁹.

На початку 1812 р. Наполеон ознайомився з меморандумом графа Л.-Н. Леклерка «Про причини амбітності Росії та засоби тримати її в ризах»¹⁰. На сторінках цього твору було обґрунтовано думку, що «єдиним засобом, який спроможний зупинити розширення Росії є відновлення Польського королівства, із досить великою силою чи могутністю, щоб протистояти її вторгненням і захистити цивілізовану Європу від варварської Європи». «Ми розглядатимемо це нове королівство, – відзначав Л.-Н. Леклерк, – як військовий табір, правий фланг якого спиратиметься на Чорне море, а лівий – на Балтійське». При цьому він уважав за необхідне не лише відновити Польщу в межах до поділів Речі Посполитої, але й приєднати до неї Курляндію, Ризьку, Ревельську, Смоленську, Новгород-Сіверську, Чернігівську, Курську, Київську, Харківську, Катеринославську, Новоросійську губернії, Бессарабію, Тавриду та край чорноморських козаків, відрізавши таким чином Росію від морів¹¹.

Високу оцінку з боку французького імператора заслужили меморандуми польського генерала М.Сокольницького, який, на відміну від згаданих вище французьких урядових публіцистів, був не кабінетним дослідником Східної Європи, а її уродженцем і одним із найвідоміших діячів польського патріотичного руху. Водночас М.Сокольницького добре знали у Франції, адже він вірою та правдою послужив цій державі у складі польських легіонів. Під час свого перебування в Парижі (грудень 1811 р.) М.Сокольницький отримав від французького уряду завдання укласти декілька меморандумів стосовно «засобів звільнити Європу від впливу Росії»¹².

Чи не найцікавішим із-поміж одинадцяти меморандумів, які М.Сокольницький запропонував увазі французького уряду, був твір під назвою «Оцінка постійних і активних сил, якими зможе послужитися Польща в її цілісності, а також її кордонів, виключно з погляду їхнього військового значення»¹³. Пропонуючи вважати східною межею Польщі Дніпро та Двіну, М.Сокольницький указував на те, що по-справжньому безпечним кордоном Європи може стати лише лінія буферних князівств, «які матимуть однаковий устрій і перебуватимуть під безпосереднім покровительством Польщі, хоч [право] призначення [їхнього] уряду буде зарезервовано винятково за великим імператором». На схід від Двіни та Дніпра генерал пропонував створити об'єднане князівство Лівонії й Естонії, Полоцьке, Смоленське, Мстиславське, Чернігівське або Новгород-Сіверське, Полтавське князівства, а також державу запорізьких козаків та кримських татар, якій присвятив у своїй оповіді особливу увагу, пропонуючи назвати її на честь

імператора «Наполеонідою»¹⁴. Загалом ідеї М.Сокольницького були подібними до поглядів Л.-Н.Леклерка.

Згідно з вказівкою Наполеона, уривки з меморандумів М.Сокольницького були використані співробітником міністерства закордонних справ Ш.-Л.Лезюром у процесі написання його відомої праці «Про розбудову російської великодержавності, від її початків до XIX століття»¹⁵, рукопис якої було вислано імператорові під час його перебування в Москві¹⁶. За основу цієї книги Ш.-Л.Лезюр узяв написану ним ще наприкінці 1806 р. брошуру «Про політику та розбудову російської великодержавності»¹⁷. У цьому політичному трактаті він змалював «горгонічний» (жахаючий) образ Росії, амбіції якої за часів Петра I та Катерини II «переступили за Дністер, Борисфен, Дунай і навіть широкий бар'єр Чорного моря», а на зламі XVIII–XIX ст. «протягнулися по Сербію, Морею й Адріатичне море», звідки ця імперія отримала можливість загрожувати існуванню Австрії та Туреччини. Водночас Ш.-Л.Лезюр побивався, що внаслідок російської експансії «було втрачено той значущий бар'єр, що його створювала Польща між Росією та цивілізованою Європою»¹⁸. Тож логічно, що у своїй праці 1812 р. він висловився за якнайшвидшу відбудову цього «бар'єру».

Утім, події війни 1812 р. показали, що між ідеями, які популяризували Наполеон і його публіцисти та реальним ставленням французького імператора до відбудови Польщі існувала справжня прірва. Ще в період підготовки до військової кампанії 1812 р. Наполеон таємно гарантував своєму тестеві – австрійському імператорові Францу I – непорушність його влади в Галичині. Взамін за збереження свого панування в цій провінції колишньої Польської корони австрійці оголосили війну Росії та надали Наполеонові 30-тисячний військовий корпус. Під час війни імператор французів ретельно уникав будь-яких відвертих заяв щодо відбудови Польщі, оскільки не лише побоювався роздратувати своїх союзників – австрійського імператора та прусського короля, але й волів зберегти «свободу рук» для порозуміння з Росією. Зайнявши Литву, Наполеон не поспішав оголошувати про її державне возз'єднання з Варшавським герцогством. Зважаючи на це, український дослідник І.Борщак зауважував, що «пильний дослідувач цієї доби польсько-французьких відносин, дослідувач наполеонівських мрій і планів узагалі, повинен констатувати, що Наполеон ставився до Польщі більш холодно й твердо, ніж його маршали й міністри, [...] тому не приєднав 1812 р. Литви до Польщі, і, усупереч очікуванню польських політиків, створив окремий литовський уряд». Відтак І.Борщак уважав, що військово-політичні плани Наполеона щодо південно-західної частини колишньої Речі Посполитої, яка охоплювала три історичні провінції – Волинь, Поділля й «польську Україну», «мали на увазі Україну саму по собі, незалежно від Польщі»¹⁹. Не поспішаючи заявляти про відновлення Польської держави в її кордонах до поділів Речі Посполитої, Наполеон призначив «імперського комісар-організатора у Волині, Поділлі й Україні». Уже сама інтитуляція цього високопосадовця вказувала на те, що він є намісником французького імператора, під чие безпосереднє покровительство мав перейти тутешній край. Згідно з положеннями «Інструкції», складеної для згаданого комісара, саме французький імператор мав стати прямим зверхником місцевого уряду. Подібно до того, як це було вже зроблено в Литві, «імперський комісар-організатор» мусив встановити в доручених його опіці провінціях «одноманітний і наближений за формою та метою до того, що [існував] у Литві, адміністративний устрій»²⁰. Правдоподібно, що після укладення миру з Росією, Наполеон розраховував створити з Литви та Південно-Західного краю дві окремі держави на чолі з відданими йому військовими діячами. Французький імператор аж ніяк не бажав створювати сильну та централізовану Польщу «від моря до моря», оскільки чудово розумів,

що гігантські розміри та ресурси зроблять цього «монстра» фактично незалежним від його волі.

Про те, що Наполеон міг обрати цей, найоптимальніший із погляду його інтересів варіант дій, свідчить наратив, який, не будучи плодом безпосереднього замовлення французького уряду, ґрунтувався на тонкому аналізі основоположних принципів його політики, а відтак зумів привідкрити завісу таємниці над намірами імператора щодо розчленування Росії та відбудови Польщі значно повнішою мірою, ніж це могли зробити публіцисти, які працювали коштом урядових субсидій. Його автором була особа, котра не мала безпосереднього відношення до французького владного Олімпу та й узагалі мешкала у глибинці, що, на перший погляд, мусило свідчити не на користь її доброї поінформованості стосовно політичного життя Європи та планів французького уряду. Утім, ця обставина мала й очевидні плюси, адже автор згаданого документу міг дивитися на міжнародну ситуацію свіжим, не спотвореним ідеологічними нашаруваннями поглядом. Він ніколи не бував у Польщі та Росії, але зумів на основі тих відносно інформаційно бідних першоджерел, які були в його розпорядженні, зробити достовірні висновки щодо геополітичних інтересів Французької імперії на сході континенту. Ця обставина свідчить про непересічний аналітичний хист цієї особи, якого були позбавлені більшість офіційних французьких публіцистів доби Наполеона. Про себе він волів повідомляти скромно: «Роландр, колишній чиновник мерії в Нансі», що в Лотарингії.

Своєму улюбленому заняттю (політичні студії) Роландр зміг повною мірою присвятитися після виходу у відставку. На початку 1812 р. він власним коштом опублікував невеличке дослідження «Європейська угода, або Проект усезагального примирення й одвічного миру», приховавши своє авторство під скромним псевдонімом «Один француз». Уважаючи метою завоювань Наполеона об'єднання всього континенту в уніфікований за звичаями, устроєм і законами цивілізаційний простір, який міг навіки забезпечити мир і добробут в європейському домі, Роландр схилився до властивого для роздумів усіх публіцистів Наполеона висновку стосовно того, що найбільшою загрозою для Європи є імперські амбіції Росії. Відтак він уважав, що «відокремлення шмату від гігантської території цієї великої держави видається необхідним для спокою Європи; і прийде час, коли цього можна буде сподіватися». Передусім Роландр пропонував «звузити» Росію до рубежів давньої Московії, відокремивши країни, що їх вона захопила на півдні. Він пропонував створити із цих країн «численні королівства», очолювані правителями з царського дому Романових, подібно до того, як італійська, іспанська, неаполітанська, голландська та вестфальська корони перебували в руках французької династії Бонапартів²¹.

Спостерігаючи за успіхами Наполеона в розбудові «Великої імперії» («le Grand Empire»), межі якої сягнули Португалії на заході та Росії на сході, Данії на півночі й островів Середземномор'я на півдні, Роландр емпіричним чином зумів збагнути справжню мету цього, видавалося б, спонтанного процесу, глибинна логіка якого відкрилася тільки найбільш поінформованим особам з оточення імператора. Одним із цих утаємничених осіб був архієпископ Домінік Прадт, котрого 1812 р. французький імператор призначив своїм послом у Варшавському герцогстві. Він писав, що «Європа є для імператора старим будинком, який перебуває в стані руйнування і в якому кожне знищення спричинює потребу нового знищення, щоб [у кінцевому результаті] досягнути єдності та симетричності в усьому»²².

Протягом першої половини 1812 р. Роландр працював над розширенням своєї попередньої праці у великий меморандум під назвою «Європейська угода, або Мир назавжди», в якому обґрунтував саме таку, геометричну концепцію побудови Європейської конфедерації. Увесь континент Роландр поділив на п'ять

приблизно рівних за територією та населенням регіонів (Центральний, Південний, Західний, Північний та Східний). За переконанням Роландра, ці регіони відзначалися певною спільністю географічних ознак і відносною культурною гомогенністю їхнього населення. У кожному з них мало б існувати по сім державних утворень, які, за задумом автора меморандуму, урівноважували б одне одного. На думку дослідника, «це число не є вигаданим нами, воно обумовлене значущими та реальними спонукками». Щоб підтримувати рівновагу у взаємовідносинах та не допускати вивищення якоїсь із-поміж цих держав, Роландр пропонував надати їм приблизно однакову протяжність. Кожна з цих держав повинна була отримати визначені самою природою кордони – течії великих рік, узбережжя морів та гірські пасма.

Незабаром після початку війни з Росією Роландр відіслав свої роздуми у ставку французького імператора, заадресувавши їх, як до того зобов'язував етикет, на ім'я «правої руки» Наполеона, державного секретаря й міністра закордонних справ Юґа Марє, герцоґа Бассано. Мабуть, особливо цінною частиною свого дослідження Роландр уважав пропозиції щодо устрою майбутньої Польщі, бо за декілька місяців, не маючи жодної відповіді стосовно долі свого меморандуму, він надіслав ту частину своїх роздумів, яка стосувалася реорганізації Східної Європи, голові уряду Варшавського герцоґства князеві Станіславові Замойському²³. Хоч ми не маємо жодної інформації стосовно того, «яку оцінку його світлість герцоґ Бассано дав цій праці й чи знайшов її гідною представити його величності імператорові», усе ж можна припустити, що оскільки згаданого меморандуму немає в архіві державного секретаря Французької імперії, що зберігся повністю в Національному архіві Франції (фонд AF IV), то правдоподібно, що Ю.Марє все ж вислав його з Вільни, де знаходилася його резиденція під час війни 1812 р., до ставки імператора.

Меморандум Роландра міг вразити Наполеона як геометричним проектом розбудови загальноєвропейського порядку, так і своєю симетричною відповідністю потаємним намірам французького монарха щодо способу відбудови Польщі. Запропоновані в цьому документі геополітичні зміни Роландр намагався обґрунтувати не лише піклуванням про добробут польської нації, але й міркуваннями географічної доцільності, указуючи на те, що сама природа немов розділила Польщу на три майже пропорційні частини – Західну, Північну та Південну, яким у політичному вимірі могли відповідати об'єднані в конфедерацію з центром у «вільному місті» Варшаві Познанське, Литовське та Волинське королівства. «Польща була найрозлогішою державою Європи, вона простягалася від Одери до Борисфену та від Двіни до Дністра, її територія була удвічі більшою, ніж територія Франції», – писав Роландр, відзначаючи попри це, що «наша система не передбачає такої протяжності для держави другого ранґу». На його погляд, «таку територію можна зберегти щонайбільше за державою, яка має статус імперії». Відтак він пропонував «поділити Польщу на дві й, можливо, на три частини, відповідно до обставин, які ще приховано за серпанком невідомого».

Більша частина паперів французького імператора згоріла під час відступу його армії з Росії. Утім, у захоплених російськими вояками 16 листопада 1812 р. документах французького генерального штабу генерал А.Ф.Ланжерон натрапив на карту, на якій Наполеон власноруч позначив межі майбутніх державних утворень, які планував створити із західних провінцій Росії. Та обставина, що назви та розташування цих держав разюче збігаються з тими, які було визначено на карті, долученій до меморандуму Роландра, наштовхує нас на думку, що це могла бути карта, накреслена рукою автора меморандуму, на якій французький імператор лише позначив, кому планував віддати вказані цим аналітиком королівства, а саме Литовське – маршалові Л.-Н.Даву, Волинське – Ю.Понятовському²⁴.

Меморандум Роландра викликає особливу цікавість тому, що дозволяє дослідити зміст і обсяг уявлень французів доби Наполеона щодо Східної Європи. Чи свідчило виокремлення Роландром Литовського та Волинського королівств про його поінформованість щодо етнічно-культурної специфіки цих територій? При всій спокусі відповісти ствердно на це питання, ми змушені визнати, що той рівень поінформованості, який був властивий цьому політичному письменникові, був недостатній, щоб уявляти тутешнє населення інакшим, ніж польське. Джерелами уявлень Роландра були якісь опубліковані твори, а також якась не надто докладна карта цього регіону. Дивлячись на згадану карту, цей дослідник зауважив, що єдине (крім фортеці Кам'янець-Подільський) указане на території колишніх південних провінцій Речі Посполитої місто називалося Полонне. Французькі написання та вимова цієї назви (Polonne) майже ідентичні французькому прикметникові «польський» (polonais). Відтак Роландр уявляв, що на Волині мешкає таке ж польське населення, як, скажімо, на Познанщині. На відміну від М.Сокольніцького, Роландр жодним словом не обмовився про козаків, хоч, подібно до цього польського публіциста, пропонував створити на узбережжі Дніпра буферне князівство, яке також волів об'єднати з Кримом, щоб закрити доступ Росії до Чорного моря. «Борисфен є природною межею Московії. Вона не повинна простягатися поза цю ріку», – уважав Роландр, в уявленнях якого Європа закінчувалася Дніпром, а «передпокою» Старого Світу повинна була стати конфедерація трьох, політично залежних та економічно зв'язаних із «Великою імперією» Наполеона польських королівств.

Текст меморандуму Роландра зберігся завдяки наївному з погляду політичного мистецтва бажанню його автора дізнатися думки представників польського політичному стосовно запропонованого ним проекту облаштування східноєвропейського регіону. Відтак авторська копія документу збереглася в особистих паперах С.Замойського, яка знаходиться у фонді князів Сапегів відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України. Ми здійснюємо публікацію уривку зі згаданого меморандуму мовою оригіналу з наступним його перекладом українською мовою.

1812 р., Верден, Франція. Уривок із меморандуму Роландра «Європейська угода, або Мир назавжди» міністрів закордонних справ і державному секретареві Французької імперії Югові Марє, герцогу Бассано

Venons maintenant à la Pologne, et supposons que les puissances qui la possèdent aujourd'hui, consentent à s'en dessaisir et à rendre aux Polonais leur indépendance. Que ferons-nous, en ce cas, de ce vaste pays? Pour se décider sur cette question, il convient de se former une idée juste de la Pologne, telle qu'elle était il y a environ un siècle avant les usurpations des Prussiens et des Russes.

A cette époque la Pologne était le plus vaste état de l'Europe. Elle s'étendait de l'Oder au Boristhène et de la Dwina au Dniester. Son territoire était plus que double de celui de la France.

Notre système n'admet pas une telle étendue pour un état du second rang. C'est, tant au plus, ce qu'on peut tolérer pour un état portant le titre d'empire. Nous nous proposons donc de diviser la Pologne en deux et peut-être en trois états, suivant que l'exigeront les circonstances qui sont encore sous le voile de l'avenir; c'est-à-dire selon le plus ou le moins de disposition que montrerait la Russie à se prêter au démembrement de son territoire. Ce serait déjà un grand service de sa part, que de renoncer de ses possessions polonaises. Il est bien douteux que cette puissance consente volontairement à la division de la Moscovie et de ses pays conquis vers le midi en plusieurs états, comme cela serait nécessaire dans notre système, pour former dans la région orientale le même nombre d'états que dans les autres.

L'une de bases de notre projet est d'établir sept états principaux dans chaque de cinq régions de l'Europe. Ce nombre n'est pas particulier; mais c'est commandé par des motifs réels et importants que nous déduisons ci après. Nous n'avons maintenant dans la région orientale

que trois états, l'Autriche, la Prusse et la Russie. En supposant le rétablissement de la Pologne et sa division en deux parties, nous n'avons encore que cinq états, y compris la Moscovie. Pour en trouver sept, il faudrait que la Prusse consente à diviser en trois parties les pays entre le Boristhène et la Volga; ce qui n'est pas de tout probable. Nous n'avons donc d'autre ressource que de diviser la Pologne en trois états. Nous inclinons d'autant plus vers ce parti que la nature elle-même indique ce mode de division que la politique le conseille pour le bonheur des Polonais, et que chacun de ces trois états auraient encore une étendue très considérable.

Si l'on jette la vue sur la carte de ce pays, on observe qu'un grand fleuve (la Vistule) parallèle à l'Oder et au Boristhène partage la Pologne du nord-ouest au sud-est en deux portions bien distinctes, mais fort inégales en grandeur; l'une occidentale, comprise entre les rives de l'Oder et de la Vistule, s'appuyant d'un bout sur le golfe de Dantzic et de l'autre sur la haute Vistule; l'autre orientale, comprise sur le Niémen, la Vistule et le Niéper, limitée, au nord, par le golf de Livonie et la Dwina, au midi par les monts Karpacs et le Dniester.

Nous formerons, de la première partie, un état dont la capitale serait la ville de Posen, autrement Posnan, sous le titre du royaume de Poznanie ou Pologne occidentale. Quant à la seconde partie qui est étendue à peu près triple de la première et au moins aussi vaste que l'Empire d'Autriche actuel, nous la subdiviserons en deux parties, l'une méridionale, comprise entre haute Vistule, le San, le Dniester d'une part et le bas Niéper d'autre; limitée vers le midi par la Bessarabie et le Dniester; et vers le nord par les rivières de Bug et de Przypiec qui se jettent, l'une dans la Vistule, l'autre dans le Niéper. On pourrait donner à cette partie le nom du royaume de Volhynie, ou Pologne méridionale. Il faudrait une capitale à ce royaume. Je ne vois pas de grande ville placée au centre de cet état, on trouve sur la carte une ville située dans la Volhynie et qui porte le nom de Polonne. Son nom et sa position presque centrale sembleraient l'indiquer pour servir de capitale, si du reste elle est située dans une belle et favorable. Ce qui reste de la Pologne, au nord de ces rivières, formerait un troisième état sous le nom de royaume de Lituanie, compris entre le haut Niéper jusqu'à Smolensko au levant, le Narew, le Niémen et le Bolderaw au couchant, et s'étendant au nord jusqu'au golf de Livonie et la Dwina qui formeraient sa limite septentrionale (voyez la petite carte à la fin de cet *Extrait*).

En formant trois états de la Pologne, notre intention n'est pas de les rendre étrangers l'un à l'autre. Nous entendons au contraire conserver entre eux des relations intimes qui constitueront toujours la Pologne en un seul corps politique composé de trois membres.

On peut remarquer, à la vue de la carte ci jointe, que ces trois états auraient ensemble un point de contact, par leurs angles, au confluent du Bug avec la Vistule non loin de la ville de Varsovie. Dans notre projet cette ville avec un territoire de quelques lieues au pourtour resterait en commun entre les trois Polognes sous le titre de la ville libre polonaise; dans laquelle se traiteraient les affaires communes de la nation sous l'autorité des trois rois polonais dont la réunion en un conseil souverain formerait le gouvernement général de la nation. Varsovie continuerait donc à être la capitale de la Pologne et le siège de la diète générale. Chacun des trois états aurait en outre sa diète particulière pour son administration intérieure.

Tels est notre plan. Nous croyons aussi que ce plan serait plus propre à faire la bonheur des Polonais que si la Pologne entière ne formait qu'un seul état. Nous nous persuadons qu'il serait agréable à la nation polonaise. Ce que nous allons ajouter, nous fait espérer aussi qu'il ne sera pas désavoué par la seigneurie politique.

Il est peu vraisemblable que la Russie accède à un Concordat européen dans le sens de celui que nous proposons qui suppose le démembrement de cet empire. Dans la supposition même ou elle y consentirait, aucun établissement fra main, même le plus parfait, n'est à l'abri des atteintes du temps; il serait possible qu'un jour la Russie dont les possessions s'étendent au loin dans l'Asie, et qui peut encore s'y étendre davantage, se détachât de la Confédération européenne et devint formidable à l'Europe. En ce cas, l'Europe occidentale aurait besoin d'établir une seconde ligne de défense contre les entreprises de l'Orient; et la Pologne qui présente une masse imposante, deviendrait le boulevard de l'Occident. Sous ce rapport, il convient de lui donner une force suffisante pour soutenir le premier choc. Et l'union des trois royaumes en une Confédération particulière produirait cet effet d'autant plus sûrement que l'énergie qui caractérise le peuple Polonais s'entretenait dans les assemblées générales de la nation.

La ligne de défense dont nous parlons devrait être entière et sans interruptions depuis la Baltique jusqu'au Pont-Euxin. À cet effet, nous proposons de prolonger la Pologne méridionale

dionale jusqu'à la mer Noire; entre les rives du Dniester et des Bog. Cette position entre les deux mers avec continuité de territoire donnerait aux Polonais de grandes facilités pour le commerce. Bientôt la nation deviendrait puissante; et il serait de l'intérêt de l'Europe qu'elle le but pour résister aux ennemis du dehors.

Le Boristhène est la limite naturelle de la Moscovie. Elle ne doit pas outrepasser ce fleuve. Cependant il lui reste encore l'espace compris entre le Bog et le Niéper, depuis l'embouchure de ce fleuve jusqu'à la limite de Czerin, là où se terminait l'ancien territoire polonais. C'est le pays connu ci-devant sous le nom de la Nouvelle Servie, que les Russes nomment aujourd'hui le gouvernement de Caterinoslaw. Il conviendrait que la Russie en fit la cession à la Confédération européenne pour en former un grand duché du même genre que nos grands duchés des médianes. Le port d'Oczakow qui dépendrait de ce duché, deviendrait un port commun européen. Ce serait aussi une station pour une flotte destinée à protéger le commerce de la mer Noire. On prétend que le port d'Oczakow ne peut recevoir que des galères. Si cela est, il ne conviendrait pas pour la station d'une flotte de guerre. La Crimée qui a de bons ports, serait beaucoup plus propre à cet usage. On pourrait à transformer cette presque île en duché européen. Oczakow servirait port de commerce. On pourrait laisser aux Tartares de cette contrée leur indépendance sous la surveillance et la protection de la Pologne. Oczakow recevrait garnison polonaise.

La ville et le port de Riga que nous réservons également au corps européen, à l'extrémité septentrionale de la Pologne, à l'embouchure de la Dwina, deviendrait aussi un port de commerce, un entrepôt du commerce général entre la région du Nord et celle de l'Orient. Nous consacrons par la même destination la ville et le port de Dantzick à l'embouchure de la Vistule, et pareillement d'un des ports les plus commodes situés à l'embouchure de l'Oder. Ces différents ports et autres qu'on réserverait sur les différentes mers de l'Europe, seraient comme les avenues de l'édifice européenne [...].

Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.103 [князі Сапєги]. – Спр.140 П–д–1. – Арк.22 [Extrait d'un ouvrage manuscrit, inédit, faisant suite et servant de développement du Concordat européen ou Projet de paix perpétuelle. Par un Français] (авторська копія).

Переклад:

Переїдімо тепер до Польщі, і припустімо, що великі держави, які володіють нею нині, погодяться відмовитися від неї та повернути полякам їхню незалежність. Що ми робитимемо, у такому разі, з цієї розлогою країною? Щоб визначитися стосовно цього питання, буде доречним уявити собі образ Польщі в тому стані, в якому вона перебувала близько століття тому, до захоплення її Пруссією та Росією¹.

У цю епоху Польща була найрозлогішою державою Європи. Вона простягалася від Одери до Борисфену та від Двіни до Дністра. Її територія була удвічі більшою, ніж територія Франції.

Наша система не передбачає такої протяжності для держави другого рангу. Таку територію можна зберегти щонайбільше за державою, яка має статус імперії. Тож ми пропонуємо поділити Польщу на дві й, можливо, на три частини, відповідно щодо обставин, які ще приховано за серпанком невідомого; це питання більшою або меншою мірою залежатиме від того, яку позицію займе Росія щодо [ймовірності] розчленування своєї території. Це вже буде значно вагоміша послуга з її боку, ніж якщо б вона тільки відмовилася від своїх польських володінь. Звичайно, дуже сумнівно, що ця велика держава добровільно погодиться на поділ Московії та завойованих нею в багатьох державах південних земель, як того вимагає наша система, щоб створити в східному регіоні [Європи] таке саме число держав, як в інших [регіонах].

Однією з першооснов нашого проекту є розбудова в кожному з п'яти регіонів Європи семи головних держав. Це число не є вигаданим нами; воно обумовлене значущими та реальними спонуканими, що їх ми окреслимо дещо пізніше. Сьогодні ми маємо в східному регіоні лише три держави, – Австрію, Пруссію та Росію. Передбачаючи відновлення Польщі і її поділ на дві частини, ми маємо, включно з Московією, заледве п'ять держав. Щоб отримати їх сім, потрібно, щоб Пруссія² погодилася на поділ [своїх] земель між Борисфеном і Волгою на три частини; така можливість не видається очевидною. Тож у нас немає іншого виходу, ніж поділити Польщу на три частини. Ми схилиємося в бік та-

кого розв'язання, що його пропонує для щастя поляків політика, тим більше, що сама природа вказує цей спосіб поділу, після якого кожна з-поміж цих трьох держав матиме ще досить значну протяжність.

Кидаючи погляд на карту цієї країни, зауважуємо, що одна велика ріка (Вісла), яка розташована паралельно Одеру та Борисфену, ділить Польщу з північного-заходу на південний схід на дві чіткі, але досить нерівні за величиною частини; одну, західну, яка розташована між берегами Одера та Вісли та спирається одним краєм на Данцізьку затоку, а іншим – на верхню Віслу; іншу, східну, яка розташована між Німаном, Віслою та Дніпром, обмежена на півночі Лівонською затокою та Двіною, на півдні – Карпатськими горами та Дніпром.

Із першої частини ми створимо державу, столицею якої буде місто Позен, або Познань, і яка називатиметься Познанським королівством, або Західною Польщею. Що стосується другої частини, яка майже втричі більша за першу і є, щонайменше, такою ж розлогою, як і нинішня Австрійська імперія, ми розділимо її на дві частини, одну, південну, розташовану між верхньою Віслою, Сяном, Дністром, з одної сторони, та Дніпром – з іншої; на півночі межею цієї частини будуть річки [Західний Буг] і Прип'ять, які впадають: одна – у Віслу й друга – у Дніпро. Цю частину можна буде назвати Волинським королівством, або Південною Польщею. Це королівство потребуватиме столиці. Я не бачу великого міста, яке б було розташоване в центрі цієї держави, на карті знаходиться лише одне місто, яке розміщено у Волині, і називається воно Полонне. Його назва та майже центральне розташування спонукають указати саме його як осідок столиці, якщо його розміщено в гарній та сприятливій позиції з погляду решти вимог. Те, що залишається від Польщі, на півночі від цих річок, створить третю державу під назвою Литовське королівство, розташоване між верхнім Дніпром до Смоленська на сході, Німаном і Болдеравом на заході, яке обмежуватиметься на півночі Лівонською затокою та Двіною (дивіться малу карту наприкінці цього меморандуму)³.

Створюючи три польські держави, до наших намірів не належало зробити їх чужими одна одній. Навпаки, ми сподіваємося, що між ними встановляться близькі стосунки, які витворять політичне тіло, утворене з трьох членів.

Поглянувши на додану тут карту, можна зауважити, що ці три держави матимуть разом спільну точку взаємодії, розташовану на їхніх крилах, поблизу впадіння [Західного] Бугу до Вісли, неподалік міста Варшави. У нашому проекті це місто з навколишньою територією в декілька льє залишиться в спільному володінні трьох згаданих держав, називаючись польським вільним містом; у ньому обговорюватимуться спільні справи нації під зверхництвом трьох польських королів, об'єднання яких у суверенну раду створить загальний уряд нації. Тож Варшава продовжуватиме бути столицею Польщі й місцеребуванням загального сейму. Крім того, кожна з трьох держав матиме свій окремий сейм для [обговорення справ] внутрішнього управління.

Таким є наш план. Ми також вважаємо, що цей план буде більш відповідним для щастя поляків, ніж [у тому випадку], якщо б ціла Польща становила одну державу. Ми переконані, що він буде приємним польській нації. Ми можемо лише додати, що сподіваємося також на те, що його не буде відхилено політичними діями.

Навряд чи Росія долучиться до європейської угоди в тому її вигляді, який було нами запропоновано, і який передбачає розчленування цієї імперії. Навіть припустивши, що вона погодиться з цим, немає жодних гарантій, що, як кожна суверенна держава, вона не схоче змінити свій статус; імовірно, що одного дня Росія, володіння якої простягаються далеко в Азію, і яка може їх розширити ще більше, відокремитися від Європейської конфедерації та стане велетенською [силою] супроти Європи. У цьому разі Західна Європа потребуватиме встановлення другої лінії захисту щодо зазіхань із боку Азії; і Польща, яка становить значну масу, відіграватиме роль бульвару Заходу. Із цього погляду, щоб стримати перший удар [ворога], доречно надати цій лінії суттєвої сили. Такий ефект створить об'єднання трьох королівств в особливу конфедерацію, і його дія виявиться ще відчутнішою, коли енергія, притаманна польському народові, проявиться в загальних зборах нації.

Оборонна лінія, про яку ми говоримо, мусить бути суцільною та безперервною [на всій її протяжності] від Балтики до Понту Евксинського. Для цього ми пропонуємо продовжити Південну Польщу до Чорного моря; [приєднавши до неї територію] між берегами Дністра та [Південного] Бугу. Розташування між двома морями, у поєднанні з тяглістю території, ство-

рять для поляків великі зручності у веденні торгівлі. Тим швидше [ця] нація стане могутньою; і це відповідатиме інтересам Європи, яка має за мету чинити опір зовнішнім ворогам.

Борисфен є природною межею Московії. Вона не повинна простягатися поза цю річку. Між тим у неї ще залишається простір між [Південним] Бугом і Дніпром, від гирла цієї ріки до межі Чорноморського краю, де закінчувалася територія давньої Польщі. Це край, який нині росіяни називають Катеринославською губернією, був відомий перед тим під назвою Нова Сербія. Буде доречним, щоб Росія відмовилася від нього на користь Європейської конфедерації, щоб створити [тут] велике герцогство того роду, що й наші великі герцогства в Центральній Європі. Порт Очаків, який підпорядковуватиметься цьому герцогству, стане загальноєвропейським портом. Він також буде стоянкою для флоту, який захищатиме чорноморську торгівлю. Уважається, що порт Очаків може приймати лише галери. Якщо це відповідає дійсності, він не підходить для стоянки військового флоту. Для цього більш відповідними будуть зручні порти, які є в Криму. Цей майже острів можна буде перетворити на європейське герцогство. Очаків слугуватиме як торговий порт. Татарам цього краю можна буде залишити незалежне буття, [утім] під наглядом і покровительством поляків. В Очакові буде розміщено польський гарнізон.

Місто та порт Рига, що їх ми рівнозначно призначаємо для європейської спільноти, знаходиться на крайній півночі Польщі, у гирлі Двіни, також стане торговельним портом, пунктом товарообміну між Північним і Східним регіонами [Європи]. Ми присвячуємо тій самій меті місто та порт Данциг, який розташовано в гирлі Вісли, як і один із найзручніших портів, що їх розташовано в гирлі Одера. Ці різноманітні порти, укупі з іншими портами, які буде визначено в різноманітних морях Європи, стануть немов передпокоюми європейської будівлі [...].

Примітки:

¹ Роландр не випадково уникнув згадки про Австрію як третю державу, яка взяла участь у поділах Польщі, адже напередодні війни 1812 р. імператор французів гарантував своєму тестеві, австрійському імператорові Францові I, недоторканність його польських володінь (див. 5 та 6 таємні статті французько-австрійського союзного договору від 14 березня 1812 р.: *Recueil des traités et conventions conclu par l'Autriche avec les puissances étrangères, depuis 1763 jusqu'à nos jours* / Publication par L. Neumann. – Leipzig, 1856. – Т.2. – Doc. №207. – P.360).

² Тут, очевидно, описка автора, адже територія між Дніпром і Волгою входила до складу Росії, а не Пруссії.

³ Ми не публікуємо карту, намальовану рукою Роландра, оскільки плануємо присвятити їй окреме дослідження.

¹ *Oginski M. Mémoires sur la Pologne et les Polonais.* – Т.2. – Paris, 1826. – P.229–230.

² *Bourienne L. Mémoires sur Napoléon.* – Т.9. – Bruxelles, 1830. – P.87–88.

³ *Pradt D. Histoire de l'ambassade dans le Grand Duché de Varsovie en 1812.* – Paris, 1815. – P.23.

⁴ *Correspondance de Napoléon Ier, publiée par ordre de Napoléon III.* – Т.23. – Doc. №18855. – Paris, 1867. – P.618 [Proclamation de l'empereur et roi à l'armée, le 22 juin 1812].

⁵ *Campagne de Russie (1812) / Publication par G. Fabry.* – Т.3. – Paris, 1903. – P.282 [rapport du général Junillac, le 6 août 1812].

⁶ *Brandt H. Pamiętniki kapitana polskiego (1808–1812).* – Т.3. – Warszawa, 1904. – S.42, 47; *Thiers A. Histoire du Consulat et de l'Empire faisant suite à l'Histoire de la Révolution Française.* – Т.14. – Paris, 1856. – P.170–174.

⁷ *Lesur Ch.-L. Histoire des Cosaques, précédée d'une Introduction ou Coup-d'œil sur les peuples qui ont habité le pays des Cosaques, avant l'invasion des Tartares.* – Т.1. – Paris, 1814. – P.VII.

⁸ *Montgaillard, comte de. Seconde guerre de Pologne ou Considération sur la paix publique du continent et sur l'indépendance maritime de l'Europe.* – Paris, 1812. Стислий переказ змісту цієї праці див.: *Борщак І. Жан Монгайяр, пропагандист Наполеона, про «російське питання» (1805–1812) // Україна. Українознавство та французьке культурне життя.* – Зошит 8. – Париж, 1952. – С.644–650.

⁹ *Montgaillard, comte de. Op. cit.* – P.139.

¹⁰ *Archives du Ministère des affaires étrangères (далі – AMAE), série «Mémoires et documents divers» (далі – MDD), sous-série «Russie».* – Vol.26. – F.1–15 [Mémoire sur les causes de l'ambition de la Russie et les moyens de la réprimer, par M. Le Clerc].

¹¹ Le seul moyen capable d'arrêter les progrès de la Russie est le rétablissement du Royaume de Pologne, avec une assez grande force ou puissance pour s'opposer à ses invasions, et couvrir l'Europe civilisée contre l'Europe barbare. Nous considérons ce nouveau Royaume comme un camp dont la droite serait appuyée à la mer Noire, et la gauche à la Baltique. Indépendamment des provinces qui composaient la Pologne à l'époque de ses trois démembrements, il est essentiel d'y réunir non seulement celles cédées à la Russie en 1686, mais encore la Bessarabie, la Tauride et les gouvernements qui bordent la mer d'Azov. La Pologne s'étendrait donc de la Baltique aux embouchures du Dniestr, du Dniepr, du Kouban et du Don [...] On enlèverait à la Russie les gouvernements de Revel, Riga, Smolensk, Novgorod-Severski, Tchernigov, Koursk, Kiow, Kharkov, Jekaterinoslav, pays des Kosaks de l'Euxins, Voznesensk et Tauride // Ibid. – F.14.

¹² *Sokolnicki M.* General Michał Sokolnicki 1760–1815. – Kraków; Warszawa, 1912. – S.207–209.

¹³ АМАЕ, МДД, sous-série «Pologne». – Vol.28. – F.211–220 [Examen des forces constantes et actives que peut fournir la Pologne dans son ensemble, ainsi que des frontières de la Pologne considérées uniquement sous les rapports militaires].

¹⁴ Оригінал згаданого меморандуму ми відшукали в архіві Історичної служби сухопутної армії Франції (Service historique de l'armée de la terre, Archives militaires, série «Mémoires et renseignements», sous-série «M 1», carton 1490, f. 65–68). Документ опубліковано мовою оригіналу та в українському перекладі: *Ададуров В.* Документ і його прочитання дослідником: історія «Наполеоніди» // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Вип.39–40. – Л., 2006. – С.590–610.

¹⁵ [Lesur Ch.-L.] Des progrès de la puissance russe, depuis son origine jusqu'au commencement du XIXe siècle. – Paris, 1812. Гіпотезу про запозичення Ш.-Л.Лезюром ідей М.Сокільницького обґрунтував сучасний російський дослідник, порівнявши оповіді цих публіцистів стосовно історичної ролі царя Петра I в розбудові Російської імперії: *Мезин С.А.* Взгляд из Европы: французские авторы XVIII века о Петре I. – Саратов, 2003. – С.173.

¹⁶ АМАЕ, série «Correspondance politique. Suppléments», sous-série «Russie». – Vol.17. – F.351 [Note sur l'ouvrage de M. Lesur in lettre de M. le comte d'Hauterive à S. E. M. le duc de Bassano, le 19 septembre 1812].

¹⁷ [Lesur Ch.-L.] De la politique et des progrès de la puissance russe. – Paris, 1807.

¹⁸ Ibid. – P.92, 107, 106.

¹⁹ *Борщак І.* Польські плани супроти України за Наполеона в світлі сучасних подій // Нова громада. – Відень, 1923. – Ч.3–4. – С.50.

²⁰ Archives Nationales, série «AF IV». – Carton 1650/1. – F.702 [Instruction pour M. le comte Thadé Morski, commissaire impérial organisateur pour les provinces de Podolie, Volhynie et Ukraine].

²¹ *Un Français [Rolandre].* Concordat europeen ou Projet de pacification générale et de paix perpétuelle. – Metz, 1812. – P.16.

²² *Pradt D.* Op. cit. – P.30.

²³ Je crois devoir observer à Votre Excellence que depuis le commencement de la guerre actuelle j'ai adressé un exemplaire du «Concordat européen» à Sa Excellence le duc de Bassano, ministre des relations extérieures. J'ignore quel jugement il en a porté et s'il l'a jugé digne d'être présenté à Sa Majesté l'Empereur // Львівська наукова бібліотека ім. Василя Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. – Ф.103 [князі Сапєги]. – Спр.140 П д-1. – Арк.19 [lettre de M. de Rolandre à S.E.M. le prince Stanislas Zamoyski, le 18 octobre 1812].

²⁴ *Абалихин Б.С.* Отечественная война 1812 года на юго-западе России. – Волгоград, 1987. – С.8.

The memorandum of the «political writer», Rolandre, is published in its original language and in Ukrainian translation. At the beginning of the war, in 1812, this author suggested his government to reorganize Poland as a confederation of three kingdoms – Poznans'ke, Lithuanian, Volyns'ke. At first glance it would appear that this author was not well informed. However, comparing Rolandre's suggestion about the Polish issue to the declarations and actual French policy shows that he had a better understanding that the governmental publicists of the interests and principles of the French emperor's policy in Eastern Europe.